

Tulajdonképpeni jelentésükben (is) szinonim igék jelentéseinek összefüggései a felcserélhetőség és a szinonímia vonatkozásában¹

Hrenek Éva

Eötvös Loránd Tudományegyetem,
Alkalmazott Nyelvészeti és Fonetikai Tanszék

In my case study, I analyze the meanings of three verbs, namely *szúr* ‘pierce’, *bök* ‘poke’, and *dőf* ‘stab’. The focus is on verb synonymy, specifically the type where verbs within the same synonym group share closely related meanings. My research is based on corpus data from the Hungarian National Corpus 2 (MNSZ2). It is grounded in the componential semantics of organic linguistic theory, which emphasizes the significance of meaning components in metaphorization processes (Zsilka 1978a). Additionally, frequency studies are conducted using the available corpus data to link the results of qualitative meaning analyses with frequency data. The interpretation of the findings also draws upon relevant principles from functional cognitive linguistics (cf. e.g. Dancygier (ed.) 2017).

The primary objective of this research is to enhance our understanding of the relationship between interchangeability and verbal synonymy. Furthermore, it seeks to investigate how frequency data can be integrated into the predominantly qualitative analysis-based approach outlined in this article.

Keywords: synonymy, interchangeability, polysemy, verbal meanings, primary meaning, metaphorical meaning

Kulcsszavak: szinonímia, felcserélhetőség, polyszémia, igei jelentések, elsődleges jelentés, metaforikus jelentés

1. Bevezetés

A szinonímiára – bár a polyszemiához hasonlóan alapvető fontosságú szemantikai jelenségről van szó – a nyelvészeti, ezen belül a funkcionális kognitív szemléletű kutatásokban is viszonylag kevés figyelem irányul.

¹ Ezúton is köszönöm Ladányi Máriának a kutatás és a tanulmány elkészítése során nyújtott segítségét. A tanulmány az ELTE DiAGram Funkcionális Nyelvészeti Műhely NKFIH 129040 számú pályázatának (*A magyar nyelv igei konstrukciói. Használatalapú konstrukciós nyelvtani kutatás*) keretében, valamint a Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-23-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

Az ezen a területen zajló kvantitatív vizsgálatok általában szinonim használatú kifejezések előfordulási mintázatainak feltárását célozzák (pl. Divjak 2006; Glynn 2010; Glynn – Fischer (eds) 2010; Glynn – Robinson (eds) 2014), míg a kvalitatív kutatások célja főleg a szinonim viszonyok mögött feltételezett fogalmi struktúrák jobb megismerése (vö. Glynn 2014). Ezek az empirikus adatokat (különböző módszerekkel) feldolgozó kutatások azonban kevés figyelmet fordítanak a szinonímia fogalmának értelmezésére, illetve a fogalom értelmezése körüli problémák tisztázására. Az általánosan elfogadott definíció szerint a szinonímia jelentés- és stílusbeli hasonlósággént (esetleg azonossággént) írható le, és szorosan összefügg a nyelvi egységek felcserélhetőségével. Ez a meghatározás azonban számos további kérdést felvet (vö. pl. Andor 1998; Glynn 2014). Nem ad számot többek között például arról sem, hogy mely tényezők befolyásolhatják a szinonim viszonyok alakulását, hogyan viszonyul egymáshoz a nyelvi egységek jelentése és stílusa, milyen mértékű hasonlóság esetén beszélhetünk szinonímiáról, illetve hol húzódnak a szinonímia határai. Nyitott kérdés továbbá az is, hogy milyen kapcsolat tételezhető a szinonímia és a felcserélhetőség között.

Jelen dolgozatban ez utóbbi kérdéssel foglalkozom, elsősorban kérdés-, illetve problémafelvető jelleggel. Esettanulmányomban egy szűkebb igei szinonimakörön belül, három ige (a *bök*, a *szúr* és a *dőf*) előfordulásait és jelentésviszonyait elemezve vizsgálom, hogy ezekben az esetekben milyen viszony mutatható ki a szinonímia és a felcserélhetőség között. Kutatásomban – korábbi elemzéseim (összefoglalóan ld. Hrenek 2023a) folytatásaként és egy jövőbeli, átfogóbb vizsgálat megalapozásaként – három, egymáshoz szorosan kapcsolódó kérdésre keresem a választ:

1. Milyen kapcsolatban áll egymással a szinonímia és a felcserélhetőség fogalma a vizsgált igék tulajdonképpeni (elsődleges) jelentéseinek esetében?
2. Mikor jelent közeli szinonim viszonyt, és mikor jár együtt számottevő jelentéskülönbséggel az azonos szintaktikai környezetben való felcserélhetőség?
3. Árnyalhatják-e, és ha igen, miként árnyalhatják a gyakorisági adatok a kvalitatív elemzések eredményeit a felcserélhetőség és a szinonímia közötti kapcsolat leírásában?

Dolgozatomban – a kutatás szemléleti keretének és kulcsfogalmainak (2.), illetve módszertani háttérének (3.) ismertetését követően – áttekin-tem a *szúr*, a *bök* és a *dőf* tulajdonképpeni jelentését meghatározó mozzanatokat (4.1.), elsősorban a szóban forgó jelentések közötti szinonim vi-

szonyt megalapozó, illetve meghatározó mozzanatokra fókuszálva. Ezt követően azt vizsgálom meg részletesen három konkrét vonatkeret esetében, hogy ezekben az esetekben hogyan viszonyul egymáshoz a felcserélhetőség és a szinonímia fogalma, valamint hogy a gyakorisági adatok milyen módon, illetve milyen mértékben járulhatnak hozzá ennek a viszonynak a jobb megismeréséhez (4.2.). A dolgozat az eredmények összefoglalásával és néhány továbbvezető kérdés felvázolásával zárul (5.).

2. A kutatás szemléleti kerete

2.1. Elméleti háttér

A kutatás során a szerves nyelvelméletet tekintem kiindulópontnak,² mivel ez a megközelítés komponenses jelentéselemzési metódusa révén lehetővé teszi a különböző nyelvi egységek jelentéseinek és szemantikai viszonyainak részletező leírását, valamint elvi és módszertani alapokat biztosít nemcsak az egyes igék poliszém jelentésrendszerén belüli, hanem a különböző igék szinonim jelentései közötti dinamikus folyamatok, kölcsönhatások megragadásához is, emellett átfogó szemléleti keretet nyújt az igei poliszémia és az igei szinonímia komplex összefüggéseinek leírásához, illetve értelmezéséhez (részletesebben ld. pl. Horváth 1996; Hrenek 2023a, b).

Ugyanakkor elemzéseim során igyekszem tekintetbe venni a funkcionális kognitív nyelvészet³ releváns megállapításait is olyan fogalmakkal kapcsolatban, amelyek a szerves nyelvelméletben (még) nem merültek/merülhettek fel.

Elfogadom például a funkcionális kognitív nyelvészetnek azt az állítását, amely szerint a jelentések leírása elválaszthatatlan a kontextustól (vö. pl. Verschueren 1995, 1999; Tátrai 2017, 2021), valamint attól, hogy a megnyilatkozó miként észleli és értelmezi, illetve hogyan, mely jellemzőire fókuszálva teszi hozzáférhetővé nyelvileg azokat a jeleneteket, amelyekre az általa használatba vett kifejezések vonatkoznak (pontosabban ame-

² Összefoglaló jelleggel lásd pl. Zsilka 1975, 1978a; Ladányi 1997, 1998; Kállay 2016; NyMDK. 1–11. A szerves nyelvelmélet hatásaival, illetve a szerves nyelvelmélet és az újabb nyelvelméleti irányzatok – különösen a funkcionális kognitív nyelvészet – közötti kapcsolat megteremtésének lehetőségeivel foglalkoznak például a Zsilka János tiszteletére készült tanulmánykötetben közreadott munkák, vö. Ladányi – Hrenek (szerk.) 2016.

³ Összefoglaló jelleggel lásd pl. Geeraerts – Cuyckens (eds) 2007; Ladányi – Tolcsvai Nagy 2008; Dąbrowska–Divjak (eds) 2015; Dancygier (ed.) 2017; Tolcsvai Nagy (szerk.) 2017; Xu – Taylor (eds) 2021.

lyekre az adott kifejezéseket aktuálisan vonatkoztatja). Ennek megfelelően elemzéseimben fontos kérdés, hogy a megnyilatkozó a vizsgált – bizonyos jelentéseikben szinonim használatú – igéket alkalmazva milyen perspektívából, mely (észlelt vagy vélt) sajátosságai felől sarkítva konstruál meg, illetve láttat egy adott szituációt. A kutatás során igyekeztem tekintetbe venni az elemzett igék előfordulásainak tágabb szöveggörnyezetét is, hiszen ez nagymértékben árnyalhatja, módosíthatja a jelentések értelmezését, illetve hozzájárulhat annak feltárásához, hogy milyen (kontextuális és/vagy szemantikai) tényezők motiválhatták az adott nyelvi egység használatát egy-egy konkrét megnyilatkozáson belül. (Mivel azonban elemzéseim döntően korpuszadatok vizsgálatára épültek, a megnyilatkozások nem-nyelvi kontextusát nem volt lehetőségem vizsgálni – a kontextuális tényezőket és ezek hatását csupán olyan mértékben vonhattam be (közvetten) a leírásba, amilyen mértékben a szöveg explicit vagy implicit módon utalt rájuk.)

A jelentést – a szerves nyelvelmélet szemléleti keretével összhangban – dolgozatomban elsődlegesen nyelvi természetű jelenségként értelmezem, amely azonban (a funkcionális kognitív nyelvészet egyik alapvetésének megfelelően) kontextusba ágyazottan, interakciókhoz kötött, dinamikus jelentéstulajdonítási folyamatok során jön létre, illetve a konkrét használatokban, diskurzusokban változik (ld. pl. Verschueren 1999; Tátrai 2017).⁴

Mindemellett fontos hangsúlyozni, hogy a kutatás elméleti kiindulópontját elemzéseim során a feldolgozott nyelvi anyagból kirajzolódó összefüggések is árnyalták. Céлом nem egy adott elméleti keret mechanikus alkalmazása, és nem is valamely előzetes előfeltevések igazolása, esetleg cáfolata volt. Nem törekedtem arra, hogy elméleti kérdésekben egyértelmű és általános érvényű állásfoglalásra jussak, hanem egy olyan egységes, az elemzések során is formálódó szemléleti keretet igyekeztem alapul venni (és bizonyos mértékig pontosítani), amelyben a szemantikai jelenségek minél szélesebb köre értelmezhető.

2.2. Jelentésmozanatok az igei jelentésrendszerek, illetve jelentésviszonyok leírásában

A szerves nyelvelmélet hangsúlyozza a jelentésváltozási folyamatok rendkívül dinamikus voltát, és a nyelv működésében alapvető fontosságúnak tartja a jelentések közötti folyamatos kölcsönhatásokat. Azt tételezi,

⁴ A kutatás szemléleti keretének ismertetését, illetve az itt röviden összegzett megállapítások kifejtését részletesebben ld. Hrenek 2023a, b-ben.

hogy egy nyelvi egység egymással szorosan összefüggő, folytonosan változó, egymást árnyaló, elemző, újraértelmező jelentései együttesen, egymással összefonódva alkotják az adott nyelvi egység jelentésrendszerét. A poliszém igék jelentéseinek rendszere ebben a megközelítésben különböző – a használat, illetve a megismerés során változó, formálódó – általános és specifikus jelentésmozzanatok komplex rendszereként írható le.

Az ebben a szemléleti keretben végzett jelentéselemzések a fentieknek megfelelően az adott nyelvi egységek (esetemben igék) különböző előfordulásainak, használatainak, illetőleg jelentéseinek folyamatos egymásra vonatkoztatásán alapulnak. Ez az egymásra vonatkoztatás azonban nem csupán a poliszém igék egyes (tulajdonképpeni és metaforikus) jelentéseinek viszonyában értelmezendő: éppilyen fontos a szinonim igei jelentések tekintetbevétele is az egyes jelentések és jelentésviszonyok körvonalazásakor (vö. Hrenek 2023a, b).

Ennek megfelelően az egyes (dinamikusan változó, így egzakt módon nem megragadható) jelentésmozzanatok is elsősorban a nyelvi anyagot elemezve, a jelentések egymásra vonatkoztatásával határozhatók meg. Ezeket a szerves nyelvelmélet komponenses jelentéselemzéseiben kulcsfogalomnak tekinthető mozzanatokot kutatásaim során a részletes, árnyalt szemantikai leírást segítő eszközökként kezelem – nem térve ki arra a kérdésre, hogy mennyiben van közvetlen nyelvi és/vagy kognitív realitásuk.⁵ A felvett jelentésmozzanatok az itt felvázolt szemléleti keretben egyfelől nyelvi természetűeknek tekinthetők, amennyiben a konkrét nyelvhasználatból vonódnak el, másfelől fogalmi jellegűnek is tételezhetőek abban az értelemben, hogy sematizáció eredményei, és feltételezhető, hogy (főként) a karakteres, kiemelkedő jelentésmozzanatokkal intuitíve a beszélők is tisztában vannak. A kutatás során mindemellett a jelentésmozzanatokat alapvetően a leírás eszközeiként értelmezem, mivel a nyelvhasználók tudásában nem pontosan körvonalazódó mozzanatoknak a kutatói megfogalmazásaiként, leképezéseiként tekinthetünk rájuk, amelyek a valós nyelvi anyagok elemzése során válnak elkülöníthetővé és értelmezhetővé. Ezek a leírástechn-

⁵ Egyetértek a kognitív nyelvészet azon kijelentésével, amely szerint a jelentések nyelvi és fogalmi aspektusa nem választható el élesen egymástól, és bizonyos mértékig – amennyire ez megalapozott módon lehetséges – igyekszem bevonni a fogalmi összefüggéseket is az elemzésekbe. Ugyanakkor (a kognitív nyelvészet számos irányzatától eltérő módon) a jelentéseknek nem a fogalmi, hanem sokkal inkább a nyelvi aspektusaira helyezem a hangsúlyt, és elsősorban a nyelvből kirajzolódó összefüggéseket kísérellem meg megragadni (vö. 4.), mivel úgy vélem, hogy a nyelvi anyag elemzésével elsősorban a nyelvi összefüggésekről kaphatunk árnyalt és hiteles képet.

nikai eszközként felfogott, a jelentések folyamatos egymásra vonatkoztatása során körvonalazódó mozzanatok hozzásegíthetnek a nyelvi adatok elemzése során kirajzolódó összefüggések megragadásához, modellálásához, valamint annak feltárásához, hogy milyen analógiák mentén értelmezhető egy-egy nyelvi egység jelentése.

Fontos ugyanakkor ehhez azt is hozzátenni, hogy az ilyen módon felfogott jelentésmozzanatok felvétele nem önkényes vagy véletlenszerű: az egyes mozzanatok az elemzések során újra és újra egymásra vonatkoztatott, egymással összefüggésben értelmezett és újraértelmeződő igei jelentések vizsgálata során körvonalazódtak (vö. 3.1.).

2.3. A tulajdonképpeni jelentés fogalma

Az igei jelentések elemzése során – a szerves nyelvelmélet terminológiáját és megközelítésmódját alapul véve – megkülönböztetem egymástól a tulajdonképpeni és a metaforikus jelentések szintjét,⁶ és a metaforikus jelentéseket a tulajdonképpenivel szemben határozom meg, azaz minden olyan jelentést metaforikusnak tekintek, amely nem tulajdonképpeni jelentés.⁷ Azonban (a fent említetteknek megfelelően) a két kategória között nem tételezek éles, egyértelmű határokat, a tulajdonképpeni jelentés kijelölése során pedig nem csupán az adott ige jelentésrendszerén belüli, hanem a szinonim használatú igék adott jelentései közötti szemantikai viszonyokat is igyekszem tekintetbe venni.⁸

⁶ Nem használom ugyanakkor a Zsilka János által kidolgozott szemantikában szintén fontos szerepet betöltő hipotetikus jelentés fogalmát. A hipotetikus jelentések a szerves nyelvelméletben „a közös elemek együttese, amelyek ugyanannak az ige- nek a különböző jelentéseit összetartják” (Zsilka 1978b: 450). Ezt a fogalmat jelenlegi elemzéseimben azért kerülöm, mert további kutatásokat igényel, hogy a jelentéseknek ez a hipotetikus szintje hogyan illeszthető be a dolgozatban körvonalazott értelmezési keretbe, és milyen magyarázati értékkel bírhat ebben a megközelítésben.

⁷ Ennek megfelelően rendszerint nem teszek különbséget például a metaforikus és a metonimikus jelentések között sem. Ez a különbség természetesen számos kutatásban fontos és releváns lehet, dolgozatomban kérdésfeltevéseinek szempontjából azonban általában nincs számottevő magyarázó értéke. További (elsősorban empirikus) kutatásokat igényel annak megválaszolása, hogy az itt felvázolt szemléleti keretben hogyan írható le a metaforikus és a metonimikus jelentések közötti viszony. A két jelenség kapcsolatáról ld. pl. Horváth 2001; funkcionális kognitív nyelvészeti keretben pl. Panther – Thornburg – Barcelona (eds) 2009.

⁸ Ennek kifejtését és indoklását, valamint az itt csak röviden összegezett szempontok részletes ismertetését ld. Hrenek 2023b-ben.

A tulajdonképpeni jelentés – mint bármely más igei jelentés – értelmezésem szerint az adott nyelvi egység konkrét megnyilatkozásokban megmutatkozó szemantikai sajátosságaiból (ún. jelentésváltozataiból) sematizálódik, vagyis (másfelől) különböző megvalósulásokban létezhet, amelyek bizonyos mértékig eltérhetnek egymástól (hiszen a jelentések és a megvalósulásaik – jelentésváltozataik – viszonya ebből a szempontból a sémák és megvalósulások közötti kapcsolatnak feleltethető meg; vö. a jelentésváltozat, jelentés, jelentéstípus fogalmával, Hrenek 2023b).

Másrészt a tulajdonképpeni jelentés – más igei jelentésekhez hasonlóan – nem értelmezhető az igei vonzatok jelentésétől függetlenül: szorosan összefügg a vonzatok szemantikai csoportjaival. A jelen dolgozatban elemzett igék tulajdonképpeni jelentéseikben konkrét fizikai tárgyak manipulálására, térbeli mozg(at)ásra, illetve személyek által végzett cselekvésekre utalnak, és vonzataik is ennek megfelelő szemantikai csoportokba sorolhatók. Ez összhangban áll azzal a megállapítással, hogy a tulajdonképpeni (vagy elsődleges) jelentés az adott nyelvi egység legközvetlenebb jelentéseként – vagy legalábbis a legközvetlenebb jelentéseinek egyikeként – határozható meg. (Mind a jelentés „konkrétsága”, közvetlensége, mind pedig az a sajátosság, hogy más jelentések erre a jelentésre épülnek rá, a funkcionális kognitív szemantika egyes irányzataiban is meghatározó vonása az elsődleges, illetve prototipikus jelentés fogalmának; ld. pl. Lakoff 1987; Tyler – Evans 2001; Steen 2007; Steen et al. 2010; Gries 2015; Simon et al. 2019.)

A tulajdonképpeni jelentés sajátossága emellett – a szerves nyelvelmélet felfogásával összhangban (vö. pl. Zsilka 1975) –, hogy az adott ige poliszém jelentésrendszerén belül a metaforikus jelentések forrásaként írható le, (tétélezett) mozzanatai pedig a metaforikus jelentések forrásai. Ugyanakkor – mivel az igei jelentésrendszerek soha nem önmagukban állnak, hanem az egymással való viszonyukban értelmeződnek – elemzéseim eredményei szerint (vö. Hrenek 2023a) a tulajdonképpeni jelentés meghatározásához a szinonim igei jelentések rendszerét és a szinonim jelentésviszonyok vizsgálata során kirajzolódó, illetve kielemezhető kontrasztokat is érdemes figyelembe venni. Ebből a szempontból a tulajdonképpeni jelentés egy adott szituáció más lehetséges nyelvi interpretációihoz képest semleges interpretációnak tekinthető abban az értelemben, hogy egészen, azaz nem valamely specifikus nézőpontból, illetve nem valamely más folyamat analógiájára teszi nyelvileg hozzáférhetővé az adott jelenetet (Hrenek 2023b).

2.4. A szinonímia és a felcserélhetőség fogalmának értelmezése

A szinonímiát dolgozatomban különböző nyelvi egységek jelentései közötti – tehát alapvetően szemantikai természetű – viszonyként értelmezem, amely szemantikai szempontból a jelentésmozzanatok viszonyában, szintaktikailag a szövegkörnyezettel összefüggésben, stilisztikai értelemben pedig az adott jelentésű nyelvi egységek használati körét vizsgálva jellemezhető (vö. Hrenek 2023a). A jelenségre a szakirodalom jelentős része jelentésbeli hasonlóságként, esetleg azonosságként tekint (vö. pl. Ruzsiczky 1985; Cruse 1986; Janda – Solovyev 2009), amelyet a különböző nyelvi egységek jelentéseinek közös jegyeire fókuszálva írhatunk le, azonban – mivel a teljes jelentésbeli azonosság a valós nyelvhasználatban rendkívül ritka – elemzéseim során azt a felfogást veszem alapul, amely szerint a szinonim jelentésviszonyok a hasonlóságok és különbözőségek összjátékaként ragadhatók meg (vö. pl. Murphy 2003), és értelmezésükben a különbségek éppolyan fontosak, mint a hasonlóságok.⁹ A szinonímia eszerint az esetek jelentős részében hasonló és eltérő jelentésmozzanatok keresztmetszetében írható le, közös(ként megragadható) jelentésmozzanatokra épül (ld. Ladányi 1993), és szorosan összefügg, azonban nem azonosítható problémátlanul a felcserélhetőség fogalmával.

Az itt felvázolt szemléleti keretben – a fent említettekkel összhangban – a szinonimakörök sem eleve adott, jól körülhatárolható és változatlan csoportosulásokként, hanem dinamikusan változó és az őket alkotó tagokkal folyamatos kölcsönhatásban lévő elrendeződéseként ragadhatók meg. Az egymással (különböző jelentésváltozási folyamatok eredményeként, ld. pl. Ladányi 1993; Horváth 1996) egyes jelentéseikben szinonim viszonyba kerülő nyelvi egységek nem egyszerűen belépnek egy adott szinonimakörbe, hanem maguk is hatnak azokra a szinonimakörökre, amelyeknek a tagjaivá válnak: módosíthatják, újraértelmezhetik azokat a jelentésmozzanatokot vagy jelentésmozzanat-együttállásokat, amelyek a szóban forgó szinonimaköröket összetartják, illetve meghatározzák.

⁹ Éppen ezért pontosabb lehet közeli vagy kvázi-szinonímiáról beszélni, mint az etimológiailag teljes jelentésbeli azonosságot implikáló *szinonímia* terminust alkalmazni. Az egyszerűség érdekében dolgozatomban azonban mégis következetesen ez utóbbit használom, és szinonim jelentésviszonynak nevezem (a ritka azonosságon túl) azokat az eseteket is, amikor a jelentések (kisebb vagy nagyobb mértékű) hasonlósága az adott szövegkörnyezetben, használatban relevánsnak tetelezhető. (E tekintetben pl. Murphy (2003) értelmezését követve, aki a szinonímia legfontosabb ismérvének nem az azonosságot, hanem a jelentések kontextuálisan releváns jegyeinek hasonlóságát tartja.)

A felcserélhetőség ebben a megközelítésben az azonos vonzatkeretben való felcserélhetőség, behelyettesíthetőség eseteit jelenti, és összekapcsolódhat az egymással felcserélhető kifejezések jelentéseinek szinonim viszonyával, de független is lehet a szinonimiától.¹⁰ A jelen dolgozatban – mivel egy igei szinonimakör tagjainak jelentései közötti viszonyokat elemzek – az igei felcserélhetőségnek csupán olyan esetei fordulnak elő, amelyek az érintett igék jelentéseinek közeli vagy távol(abb)i szinonimájával járnak együtt. Ezekben az esetekben az azonos szerkezetekben, szerkezetvariánsokban történő felcserélhetőség azt jelenti, hogy a szóban forgó nyelvi kifejezéseknek (mint forma–jelentés párokként leírható szimbolikus egységeknek, vö. pl. Langacker 1987) nemcsak a sematikus szintaktikai formája azonos, hanem a jelentése is hasonló. Mindezt tekintetbe véve az itt ismertetett elemzéseim során a felcserélhetőségre a szinonímia szintaktikai vonatkozásainak leírására alkalmas fogalomként tekintek.

3. Anyag és módszer

Az itt bemutatott kutatás két, egymással szorosan összefüggő, de módszertani szempontból jól elkülöníthető fázisból állt. Egyrészt három ige jelentéseit vizsgáltam kvalitatív korpuszelemzések révén (vö. 3.1.), a fent felvázolt (jelentésmozzanatokat tételező) szemléleti keretben, másrészt pedig három konkrét vonzatkeretben elemeztem a szóban forgó igék előfordulási gyakoriságát (vö. 3.2.). A két – módszertani szempontból jól elkülönülő, eredményeiket tekintve azonban szorosan összetartozó – rész kutatás módszertani hátterét, a vizsgálatok során elvégzett lekérdezéseket, valamint a gyűjtött és elemzett adatok körét az alábbiakban ismertetem részletesen.

3.1. Korpuszalapú szemantikai elemzések

A három ige jelentésrendszerében tételezhető (általános és specifikus) jelentésmozzanatokat, illetve ezek rendszerét egy korpuszalapú (vö. Tognini-Bonelli 2001), szövegtári adatokra épülő kutatás keretében kíséreltem meg felvázolni. A feldolgozott adatok forrása elsődlegesen a Magyar Nem-

¹⁰ Például az $N_1 V N_2-rA$ vonzatkeretben mind az *üt*, mind a *csap* ige előfordulhat azonos szemantikai csoportokba tartozó vonzatokkal (N_1, N_2 : 'személy'), szinonímia azonban ebben az esetben nem áll fenn a két ige szóban forgó jelentései között: míg az *üt* jelentését az adott kifejezésben a 'hasonlít (vkire/vmire)', addig a *csap* jelentését a 'meglep (vkít)' általános igei mozzanat határozza meg.

zeti Szövegtár (MNSZ2, v2.0.5.) korpusza volt. Ebből a korpuszból a *bök*, a *szúr* és a *dőf* esetében is egy-egy 1500 elemű véletlen minta adatait dolgoztam fel részletesebben, amelyeket vizsgálva – a korpusz sajátoságaiból adódóan – az igei szerkezetek tágabb szöveggörnyezetét is lehetőségem volt tekintetbe venni. (A lekérdezés mindhárom ige esetében a szótövekre irányult.) A találati listákon igenévi előfordulások is szerepelnek; a hibás, az ismétlődő és az igekötős találatokat azonban az elemzések megkezdése előtt manuálisan eltávolítottam a feldolgozandó anyagból.¹¹

Az MNSZ2 korpuszán végzett lekérdezések kiegészítéseként ezenfelül gyűjtöttem adatokat az igei vonzatkeretek vizsgálatára kidolgozott és a Magyar Nemzeti Szövegtár korábbi korpuszán (MNSZ1) működő Mazsola keresőeszköz segítségével is (vö. Sass 2018).¹² Az ilyen módon lefolytatott keresések révén (mivel ebben az esetben nem véletlen mintákkal dolgoztam, hanem célzottan kerestem rá egyes vonzatkeretekre) összességében nagyobb anyagot vonhattam be a kutatásba. Mindhárom ige esetében vizsgáltam az ige + tárgyesetben álló főnév (V + N-*t*) vonzatkeretbeli előfordulásokat – hiszen a legtöbb jelentésében mindhárom vizsgált ige tárgyas –, valamint további három olyan vonzatkeretre is rákerestem,¹³ amelyek (az ÉrtSz., illetve a Nszt. megfelelő szócikkei szerint) tipikusnak tekinthetők az egyes igék esetében. Az így nyert adatok mennyiségét és eloszlását az 1. táblázat foglalja össze.

¹¹ A lekérdezések során igekötő nélküli igékre kerestem rá, az MNSZ2 azonban az elváló igekötős alakulatokat ebben az esetben sem zárja ki automatikusan a találati listáiról. Az igekötős igéket azért tartottam szükségesnek eltávolítani az elemzésre kijelölt anyagból, mivel az igekötők esetenként jelentős mértékben megváltoztathatják az alapige jelentését – ebben az értelemben tehát az igekötős előfordulások nem értelmezhetők az általam vizsgált igék előfordulásaként. A későbbiekben azonban fontos lenne a szóban forgó igekötős kifejezések esetében is vizsgálni a szinonim jelentésviszonyok alakulását, illetve a szinonímia és a felcserélhetőség közötti viszonyt.

¹² A Mazsola keresőeszköz előnye, hogy a találatokat az egyes igei vonzatok szerint rendszerezi, ilyen módon pedig segítséget nyújt a poliszém igei jelentésrendszerek leírásához. Ennek jelentőségét az adja, hogy kutatásomban szoros kapcsolatot feltételezek az ige és az igei vonzatok jelentése között, illetve feltételezem, hogy a vonzatok szemantikai csoportjait körvonalazva az igei jelentések feltárásához is közelebb juthatunk (vö. pl. Zsilka 1982, illetve funkcionális kognitív nyelvészeti keretben: Langacker 1987).

¹³ A keresés során nem szűkítettem a találati listákat, vagyis nem zártam ki azokat az eseteket sem, amikor a vonzatkeret tágabb volt a fent megadottaknál (így pl. a *szúr* N-*t* lekérdezésre kapott találatok között szerepelhettek – többek között –

1. táblázat: A *bök*, a *szúr* és a *dőf* előfordulásai az egyes vonzatkeretekben (Mazsola)

	V + N- <i>t</i>	V + N- <i>rA</i>	V + N- <i>bA</i>	V + N- <i>(V)n</i>	Összesen
<i>bök</i>	185	192	52	24	453
<i>szúr</i>	1338	109	495	279	8221
<i>dőf</i>	258	7	16	40	321

A szemantikai elemzések a szövegtári adatok, azaz a valós nyelvhasználatból származó kifejezések vizsgálatán alapultak, de emellett figyelembe vettem néhány magyar egynyelvű szótár (ÉrtSz., ÉKsz.¹, ÉKsz.², Nszt.; TESz., ÚESz.) anyagát is. A szócikket a szó szoros értelmében nem tekintetem adatoknak a kutatás során, azokat semmilyen módon nem elemeztem. A rendelkezésre álló egynyelvű (értelmező, illetve etimológiai) szótárak gazdag és általában tudatosan, reflexív módon összeállított anyagot jelentenek, amely a szótárírók professzionális nyelvi intuícióit tükrözve megerősítheti vagy árnyalhatja a korpuszadatok elemzése során kirajzolódó összefüggéseket, valamint megemlíthet olyan, a szinkrón nyelvallapotot reprezentáló korpuszokban nem feltétlenül adatható jelentéseket is, amelyek a szinkroniában is fontos szemantikai összefüggésekre világíthatnak rá. Ugyanakkor fontos rögzíteni, hogy ezeket a forrásokat nem tekintetem kiindulópontnak sem a tulajdonképpeni jelentés meghatározásakor (kijelölésekor), sem pedig az igei jelentések közötti összefüggések leírása során, mivel a szócikkek elkészítése mögött tudomásom szerint egyik szótárunk esetében sem áll koherens szemantikai modell, a szótári jelentésértelmezések pedig elvi és módszertani szempontból sem illeszkednek az általam választott megközelítéshez.

Kutatásom során az igei jelentések rendszerét – a poliszém jelentésrendszereket és a szinonim jelentések hálózatait – a szerves nyelvelméletben kidolgozott elemzési módszereket alapul véve (és bizonyos mértékig mő-

a *szúr* N-*t* N-*bA*/*-rA* stb. kifejezések is). A lekérdezések célja csupán az volt, hogy a találatok az adott igék előfordulásainak (használatainak) minél szélesebb körét fogják át, a lekérdezésben megadott vonzatok szerint rendezve a találatokat. Az egyes vonzatkeretek között – ennek megfelelően – természetesen volt átfedés.

dosítva, vö. Hrenek 2023a), komponenses jelentéselemzések keretében kíséreltem meg leírni olyan módon, hogy az elemzések során dinamikusan változó, egymással kölcsönhatásban álló jelentésmozzanatokat és mozzanatvariánsokat tételeztem (vö. 2.2.).

Az adatok gyűjtését és a vaktalálatok, ismétlődő példák kiszűrését követően az egyes előfordulásokat egy, a jelentések elhatárolását segítő szempontrendszer alapján (ld. Hrenek 2023a), valamint a saját anyanyelvi, illetve elemzői intuícióimra is építve rendszereztem, majd körvonalaztam az egyes igék jelentéseit, amelyeket nagyobb kategóriákba, ún. jelentéstípusokba soroltam.¹⁴ Ez a rendszerezés azonban szükségszerűen elnagyolt volt, hiszen nem számolt a jelentések közötti összefüggésekkel, kölcsönhatásokkal és átmenetekkel. Éppen ezért az elemzések következő fázisában egymásra vonatkoztattam az egyes jelentéseket a vizsgált igék saját jelentésrendszerén belül, a jelentések közötti hasonlóságokra és különbségekre fókuszálva. Ezt követően vázoltam fel a jelentések leírásában releváns általános és specifikus jelentésmozzanatok rendszerét (vö. 2.2.), majd a szinonim igei jelentések bevonásával igyekeztem tovább árnyalni ezt a rendszert (részletesebben ld. Hrenek 2023a).

Az igék szemantikai elemzését a jelen dolgozatban nincs mód részletesen ismertetni, mivel az itt bemutatott kutatás elsődleges célja nem a poliszém jelentésrendszerek elemzése, hanem az igei jelentések közötti szinonim viszony vizsgálata; a következőkben csupán röviden utalok arra, hogy mely mozzanatok lehetnek relevánsak, illetve meghatározóak az igék egyes jelentéseiben. Azokat a jelentéselemzéseket, amelyekből az itt megemlített összefüggések kirajzolódnak, részletesen ld. Hrenek 2023a-ban.

3.2. Az előfordulási mintázatok, gyakorisági adatok vizsgálata

Kutatásom során – az 1. alpontban megfogalmazott kutatási kérdésekkel összhangban – nem csupán a szemantikai összefüggések feltárását célzó kvalitatív (jelentés)elemzéseket végeztem, hanem a korpuszadatok feldolgozása során tekintetbe vettem bizonyos gyakorisági adatokat is. Mivel a jelentésekre, illetve az adott jelentésű nyelvi egységekre közvetlenül nincs mód rákeresni a korpuszban, a vizsgálat ezen szakaszában az MNSZ2 korpuszán végzett lekérdezések egy-egy olyan konkrét kifejezésre irányultak, amelyben a *bök*, a *szúr*, illetve a *dőf* igék valamelyike rendszerint tulaj-

¹⁴ A jelentéstípusok az itt felvázolt szemléleti keretben a poliszém igék jelentéseinek olyan nyalábjai, amelyeket valamely közös általános mozzanat (pl. 'mozgat', 'létrehoz') szervez egységbe (vö. pl. Hrenek 2023b).

donképpen jelentésében, míg a másik két ige metaforikus jelentésében (jelentéseiben) fordul elő. A vizsgálatba bevont kifejezéseket és az egyes kifejezések előfordulási gyakoriságát az alábbi, 2. táblázat foglalja össze:

2. táblázat: A vizsgált kifejezések és előfordulási gyakoriságuk az MNSZ2 korpuszán belül

	N_1 <i>oldalba</i> V (N_2-t)	N_1 <i>tűt</i> V (N_2-bA)	N_1 <i>kést</i> V (N_2-bA)
<i>bök</i>	200	4	2
<i>szúr</i>	17	62	74
<i>dőf</i>	8	9	111

A lekérdezések során az *oldalba*, a *tűt* és a *kést* szóalakra, valamint ezek környezetében (öt tokenen belül) a *bök*, a *szúr* és a *dőf* igei szótövekre kerestem rá. A 2. táblázatban szereplő számok a ténylegesen az adott kifejezésekben való előfordulások számát mutatják (a hibás találatokat, illetve az ismétlődő példákat ebben az esetben is eltávolítottam a találati listákról). Az egyes vonzatkeretek, illetve az egyes konkrét igei kifejezések gyakorisági adatait a következő, 4. alpontban, az adatok elemzésével (4.2.) összekötve ismertetem részletesen.

Fontos ismét hangsúlyozni, hogy ennek a részkutatásnak a keretében a felcserélhetőség, illetve a szinonímia jelenségének csupán az azonos, illetve a hasonló szintaktikai környezetben megvalósuló, konstrukciófüggő eseteit vizsgáltam. A 2. táblázat adataiból ezenkívül az is világossá válik, hogy az itt tárgyaltak közül három igei szerkezet (az *oldalba bök*, a *tűt szúr* és a *kést dőf*) relatíve gyakran adatolható a korpuszban. Az egyes szerkezetekben az adott ige és a mellette főnévi vonzatként megjelenő konkrét lexikai elem gyakori együttes előfordulása, kollokációja azonban nem jelenti azt, hogy a szóban forgó szerkezetek igéinek jelentése nem lehet tulajdonképpen jelentés. A gyakoriság és az igei jelentés között ilyen értelemben nem feltételezhető közvetlen összefüggés. Érdeemes ugyanakkor megemlíteni, hogy ugyanazon vonzatkeretben egy-egy ige esetén

ként több jelentésében is szerepelhet,¹⁵ valamint az is előfordul, hogy az említett igei szerkezetek mint egységek válnak metaforikus jelentésűvé, pl. *kést döf vkibe* 'megsért, megbánt vkit'; vö. még: (11)–(13). Ezekre a szemantikai összefüggésekre a 4.2. alpontban térek ki részletesebben.

4. Szinonímia és felcserélhetőség az igék tulajdonképpeni jelentéseinek szintjén

4.1. A vizsgált igék tulajdonképpeni jelentése

A *bök*, a *szúr*, illetve a *döf* igék tulajdonképpeni jelentései mutatkoznak meg az alábbi, (1)–(3) szövegrészekben:

(1) *Radó oldalba bökte Csutakot* (doc#500)¹⁶

(2) *A kartonpapírra karácsonyi mintákat, figurákat, papírvirágokat ragasztottak. A tartóelem hátuljába 24 gombostűt szúrtak* (doc#2329)

(3) *a bicskát az első rossz szóra a legjobb haverjába döfte* (doc#375)

A *bök* tulajdonképpeni jelentésében érintésre utal,¹⁷ amelynek célja – amennyiben személyek közötti interakcióról van szó – gyakran a figyelemfelkeltés; egy ilyen esetet szemléltet a (1) példa is. A folyamat során az ágens nem fejt ki számottevő erőt; relatíve kis mozdulatot tesz, amelynek során, illetve eredményeként keze, ujjja vagy könyöke egy adott ponton megérint valamely személyt vagy más élőlényt, esetleg tárgyat.

A tulajdonképpeni jelentésű *szúr* olyan szituációkat ragad meg nyelvi-
leg, amikor az ágens egy tűt vagy tűszerűen hegyes eszközt mozgat, illetve juttat valahová olyan módon, hogy az adott eszköz a rövid, pillanatnyi

¹⁵ Az igei konstrukciók jelentése a kutatás során alapul vett szemléleti keretben egyrészt a konstrukciós séma (ld. pl. Langacker 1987) saját jelentéséből, másrészt az egyes komponensek jelentéséből adódik, illetve ezek együttes tekintetbevételével írható le.

¹⁶ A dolgozatban szereplő példák a Magyar Nemzeti Szövegtár (v2.0.5.) korpuszából származnak (vö. 3.1.); az idézett szövegrészeket módosítás nélkül, az eredeti helyesírást megtartva közlöm. A példák után zárójelben a szövegrészek forrásának korpuszbeli azonosítószáma található.

¹⁷ Elsődlegesen ezen a 'megérint[ve]' mozzanaton keresztül írhatjuk le a kapcsolatot a *bök* és a *lök* megfelelő jelentései között is (pl. *vki oldalba bök ~ lök vkit*).

folyamat során¹⁸ relatíve mélyen behatol valamely közegbe, amelynek felületével csupán egyetlen ponton érintkezik.

A *döf* tulajdonképpeni jelentése bizonyos szempontból nagymértékben hasonlít a *szúr* tulajdonképpeni jelentéséhez: az ágens ebben az esetben is egy hegyes eszközt mélyeszt valamely entitásba, és ebben az esetben is fontos a pontszerű érintkezés – ugyanakkor döntő különbség, hogy a tulajdonképpeni jelentésű *döf* olyan szituációkra vonatkozik, amelyekben a szóban forgó eszköz nem tű, hanem éles (gyakran fegyverként használt) kés vagy késszerű, jelentős sérülés okozására alkalmas tárgy, amelyet a cselekvő támadó szándékkal és relatíve nagy erővel juttat valamely közegbe (tipikusan állat vagy ember testébe).

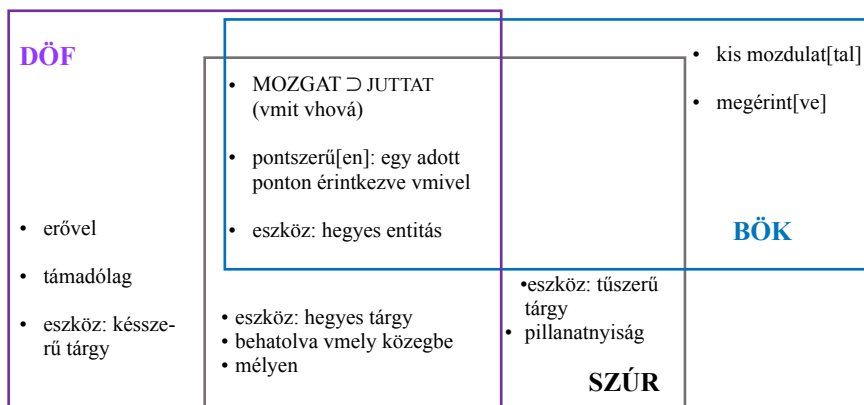
A három ige tulajdonképpeni jelentéseit meghatározó mozzanatok, illetve a jelentések közötti hasonlóságokat és különbségeket szemlélteti összefoglalóan az 1. ábra.¹⁹

A szóban forgó igék tulajdonképpeni jelentésükben tehát részben eltérő (bár bizonyos szempontból egymáshoz hasonlítható) valóság-összefüggésekre vonatkoznak, egyúttal azonban szoros kapcsolatban is állnak egymással – egyrészt abban az értelemben, hogy az itt említett jelentéseikben közös, illetve hasonló jelentésmozzanatok tételezhetők, másrészt abban az értelemben is, hogy mindhárom tulajdonképpeni jelentésű ige azonos szintaktikai szerkezetekben ($N_1 N_2$ -*ba* $V N_3$ -*t*) fordul elő. Ugyanakkor az azonos szintaktikai környezetben való felcserélhetőség ezekben az esetekben – ahogyan ezt a 4.2. elemzéseiben részletesebben is látni fogjuk – együtt jár bizonyos (kisebb vagy nagyobb) mértékű jelentéskülönbséggel is. Míg a tulajdonképpeni jelentésű *szúr* és *döf* igék esetében közelebbi, addig a *szúr/döf* és a *bök* igék tulajdonképpeni jelentéseinek viszonyában távolabbi szinonímiáról beszélhetünk. Vagyis a szinonímia ebben az esetben sem teljes jelentésbeli azonosságként értelmeződik (vö. 2.4.), és nem

¹⁸ A pillanatnyiság a tulajdonképpeni jelentésű *bök* és *döf* által jelölt szituációkat is jellemezheti, ezen igék jelentésrendszerében azonban – a metaforikus jelentéseket és a szinonim jelentésviszonyokat is tekintetbe véve – ez a mozzanat a szinkroniában nem látszik nyelvileg relevánsnak.

¹⁹ Fontos hangsúlyozni, hogy a tulajdonképpeni jelentések mozzanatait csupán a metaforikusok fényében válnak meghatározhatóvá (vö. pl. Zsilka 1975, 1978a). Ennek megfelelően az itt felvázolt jelentésmozzanatokat is a metaforikus jelentések elemzését követően körvonalaztam – az egyes metaforikus jelentések elemzésének ismertetését azonban a terjedelmi korlátok nem teszik lehetővé; ezen elemzések eredményeire itt csupán röviden, összefoglaló jelleggel utalok. (Az elemzéseket részletesebben lásd: Hrenek 2023a.)

állítható az sem, hogy szükségszerűen a szemantikai különbségek neutralizálásával vagy háttérbe szorulásával kapcsolódik össze.

1. ábra: A *bök*, a *szúr* és a *döf* tulajdonképpen jelentésének meghatározó mozzanatai²⁰

Hasonló összefüggések figyelhetők meg az igék egyes metaforikus jelentéseinek szintjén is. A három ige jelentésrendszerének, mozzanat-együttállásainak az 1. ábrán összegzett karakteres eltérései azonban bizonyos metaforikus jelentések esetében egyfajta szétfejlődést is eredményezhetnek (részletesebben ld. Hrenek 2023a). A metaforizáció során, illetve egyes metaforikus jelentésekben meghatározóvá válik például az a különbség, hogy a *bök* érintésre és relatíve kis mozdulatra utal, míg a *döf* erőteljes, késsel vagy más támadásra, sérülés okozására alkalmas eszközzel (pl. szúrófegyverrel) kivitelezett mozdulatokra vonatkozik, a *szúr* esetében pedig rövid, pillanatnyi cselekvésekről van szó, és a cselekvés eszköze valamiféle vékony, hegyes, tűszerű tárgy. Alapvetően ezek a jellegzetességek alapozzák meg az egyes igék különböző metaforikus jelentései közötti eltéréseket. Ezeket tekintetbe véve érthető, hogy a *bök* metaforikus jelentéseiben tipikusan az alacsony intenzitás, illetve a rámutatás mozzanata válik hangsúlyossá, a *döf* metaforikus jelentéseiben a fokozott intenzitással, a durvasággal, erőszakossággal összefüggő mozzanatok kerülnek előtérbe, míg a *szúr* jelentésének sajátosságát egyrészt a pillanatnyisággal, illetve a hegyességgel és a behatolással kapcsolatba hozható mozzanatok adják, másrészt pedig az,

²⁰ A kiskapitális szedés itt az általános igei mozzanato(ka)t jelöli.

hogy (a *bök*-kel és a *dőf*-fel ellentétben) a *szúr* ige jelentései az intenzitás szempontjából nem specifikusak.²¹

<i>bök</i>	<i>szúr</i>	<i>dőf</i>
ujjal, esetleg könyökkel (megérint[ve])	tüvel, ill. túszerű tárggyal	erővel, támadólag
kis mozdulat	hegyesség	késszerű tárggyal
kis intenzitás	az intenzitás szempontjából specifikálatlan	nagy intenzitás
figyelemirányítás		durván, erőszakkal

2. ábra. A *bök*, a *szúr* és a *dőf* jelentésrendszerét meghatározó specifikus jelentésmozzanatok összefüggései

A következő, 4.2. alpontban – a 3.2. alpontban említett vonzatkeretek adatait feldolgozva – azt vizsgálom meg részletesebben, hogy az eddig felvázolt összefüggések megjelennek-e valamilyen formában, és ha igen, hogyan jelennek meg az MNSZ2 korpuszából származó gyakorisági adatokban, valamint hogy a gyakorisági adatok árnyalhatják-e, illetve miként árnyalhatják a kvalitatív elemzések során kirajzolódó szemantikai összefüggéseket, különös tekintettel a felcserélhetőség és a szinonímia közötti viszony alakulására.

4.2. Tulajdonképpeni jelentésükben (is) szinonim igék felcserélhetősége

4.2.1. Az N_1 *oldalba V* (N_2-t) (N_3-vAI) vonzatkeret

Az N_1 *oldalba V* (N_2-t) (N_3-vAI) vonzatkeretben az MNSZ2 adatainak tanúsága szerint mindhárom ige megjelenhet, de a különböző igékkel alkotott kifejezések gyakorisága nagymértékben eltér egymástól, illetve megfigyelhető az is, hogy az egyes igék esetenként más-más jelentéseikben fordulnak elő az adott vonzatkeretben.

²¹ Ez nem azt jelenti, hogy a *szúr* nem vonatkozhat nagy intenzitással jellemezhető eseményekre. Sokkal inkább arról van szó, hogy ez az ige – a megfelelő kontextusban, illetve szövegkörnyezetben – egyaránt utalhat alacsony és a fokozott intenzitásúként interpretált vagy akár az intenzitás szempontjából semlegesnek tekintett folyamatokra is.

3. táblázat: A vizsgált igék előfordulási gyakorisága az N_1 *oldalba* V (N_2-t) (N_3-vAl) vonzatkeretben

N_1 <i>oldalba</i> V (N_2-t) (N_3-vAl)			
	'megérint' (<i>bök_{tul}</i>)	'(sérülést okozva) behatol [vmely közegbe]?' (<i>döf_{tul}</i>)	egységként metaforizálódó kifejezés
<i>bök</i>	197	–	3
<i>szúr</i>	2	12	3
<i>döf</i>	3	2	3

A 3. táblázat adatait áttekintve jól látható, hogy a *bök* számottevően gyakrabban (197-szer) fordul elő az *oldalba* vonzattal, mint a *szúr* vagy a *döf*. Emellett azt is megfigyelhetjük, hogy – bár felcserélhetők – a három ige jelentései ebben a vonzatkeretben sem minden esetben közeli szinonimái egymásnak. A *bök* jelentését – amely megegyezik a tulajdonképpeni jelentéssel (vö. 4.1.) – az ige valamennyi itt említendő előfordulásában a 'megérint' általános igei tartalom határozza meg. Néhány kifejezésben a *szúr* megfelelő (metaforikus) jelentése is közeli szinonim viszonyban van a *bök* szóban forgó jelentésével. Például:

- (4) *ahhw tökéletesen néz ki... de annyira... imádom... annyira édes és kedves és minden...:\$\$\$ hogy lehet ennyire cuki?... aztán egyszer csak Dóri oldalba szúrt.. Auuhh.. Miaz? -kérdeztem Dóri felé fordulva Jóhogy vissza tértél közénk-mondta fülig érő szájjal: "D Igen. Elgondolkoztam, bocsi... (doc#2689)*
- (5) *A csíki pap szeretett volna örömeiben a nyakába ugrani, de csak a könyökével szúrta oldalba barátját (doc#71)*

Jellemzőbb azonban, hogy a *szúr* ezekben a kifejezésekben nem érintésre, hanem támadási szituációra, megsebesítésre vonatkozik – vagyis ekkor csupán távoli szinonim viszonyban állhat a tulajdonképpeni jelentésű *bök*-kel. A támadásra való utalást gyakran a sebek okozására alkalmas eszköz explicit megnevezése teszi egyértelművé (pl. *(konyha)késsel, lándzsával, bajonettel*). Más esetekben a tágabb szövegösszefüggések ismeretében következtethetünk arra, hogy a szúrás adott esetben támadásként értelmeződik. Például:

- (6) *A legfrissebb hírek szerint a meccset megelőző utcai verekedések során öt román szurkoló szenvedett sérüléseket, egyikük még mindig kórházban van, miután **oldalba szúrták**.* (doc#2287)
- (7) *Behígítózott, majd **oldalba szúrta szomszédját*** (doc#2263)
- (8) *a vár védelmében való kitűnéséért nemességet kapott; címere a saját képe, amint törököt fog a nyakánál, és **oldalba szúrja*** (doc#2563)

A *dőf* ritkán adatolható az N₁ *oldalba* V (N₂-t) (N₃-vAl) vonzatkeretben, amikor azonban mégis együtt áll az *oldalba* vonzattal, akkor hasonló arányban utal (tulajdonképpeni jelentésében) megsebesítésre – távoli szinonim viszonyban állva a *bök* megfelelő jelentésével –, illetve (metaforikus jelentésében) érintésre. A (9) és (10) példák olyan eseteket szemléltetnek, amikor a *dőf* és a *bök* jelentései között közeli szinonim viszony mutatható ki, szoros összefüggésben azzal, hogy mindkét jelentést a 'megérint' általános mozzanat uralja. Ugyanakkor érdemes ismét hangsúlyozni, hogy a szinonímia ezekben az esetekben sem jelent teljes jelentésbeli azonosságot: míg a *bök* az ilyen típusú kifejezésekben megmutatkozó (tulajdonképpeni) jelentésében semleges módon interpretálja a szóban forgó jelenetet, addig a (metaforikus jelentésű) *dőf* ige használatával az adott cselekvés (relatív) erőteljes, akár támadó jellegű folyamatként konstruálódik meg nyelvtileg.

- (9) *Barátai ezt észrevették, s egyik **oldalba döfi** könyökével, hogy ne bámuljon olyan nagyon* (doc#2372)
- (10) *Tiguer, egy vörös bajszú káplár végignézi a sort. Néha **oldalba döfi** egyiket-másikat. – Gyerünk, gyerünk... Aki kész, az menjen tovább!* (doc#994)

A három ige itt említett használati között a fentiekhez hasonló szemantikai összefüggések rajzolódnak ki akkor is, ha az egységként metaforizálódó – a szerves nyelvelmélet terminológiája szerint ún. allegorikus (lásd pl. NyMDK. 11.) – kifejezéseket vizsgáljuk.

A gyakran használt igei kifejezések hajlamosak lehetnek arra, hogy egységként metaforizálódjanak. Egységként (tovább)metaforizálódó kifejezések létrejöhetnek valamely tulajdonképpeni jelentésű igei szerkezet metaforizálódásával (pl. *vki vki/vmi mellett áll* 'vki/vmi mellé került a konkrét fizikai térben' → 'támogat vkit/vmit'), de kialakulhatnak úgy is, hogy egy metaforikus jelentésű igét tartalmazó kifejezés kezd el (szorosabb) egységként viselkedni, és válik további metaforizációs folyamatok kiindulópontjává (ld. pl. Ladányi 1994). Mivel a jelenség alapja a kiindu-

ló – akár tulajdonképpeni, akár metaforikus jelentésű – kifejezés tagjainak gyakori együttes előfordulása, illetve az adott kifejezés bizonyos mértékű rögzültsége, az ilyen szerkezetek rendszerint frazeológiai egységeknek tekinthetők.

Az ilyen típusú kifejezések vizsgálata hozzájárulhat az igei jelentések és jelentésviszonyok árnyalt leírásához, amennyiben a továbbmetaforizálódott kifejezések mint komplex nyelvi egységek jelentése(i) alapján következtetni lehet az igei komponens adott jelentésének karakteres mozzanataira – hiszen gyakran ezek alapozzák meg az egységként metaforizálódó kifejezések jelentését.

Például a (11) szövegrészletben az *oldalba bök* egyfajta – természetesen metaforikusan értett – figyelemfelkeltésre, „megpiszkálásra” utal, a (12) megnyilatkozás *oldalba szűrő (udvariasság)* kifejezésében a szűrés nem erőteljes, de egyértelmű bántásként interpretálja a szóban forgó személy(ek) viselkedését, míg a (13) mondatban előforduló *oldalba döf* használatával a megnyilatkozó határozott támadó szándékot tulajdonít a „bolond világnak”, és durvaságot implikál:

- (11) *1998-ban a Kennedy intézet Richard Pryornak ítélte az első Mark Twain Humor díjat, amellyel azokat „a briliáns elméket jutalmazták, akik időről-időre jól **oldalba bökik** az amerikai kultúrát, hogy kiderüljön, életben van-e még”* (doc#2338)
- (12) *Nézettségi rekordok, fegyverek nélküli párbaj, megalázás, elsülés, fölényesség, kicsikarni kívánt indulatok vagy épp a tiszteletet megtartó, de **oldalba szűrő** udvariasság* (doc#2283)
- (13) *Folyt ebből a Fintából a humor, mint sivatagi tevéből a víz, csak az kellett, hogy a bolond világ **oldalba döfje**.* (doc#581)

4.2.2. Az N₁ *tűt* V (N₂-*ba*) vonzatkeret

Az N₁ *tűt* V (N₂-*ba*) vonzatkeret esetében is a 4.2.1.-ben említettekhez hasonló összefüggések rajzolódnak ki – ebben az esetben azonban nem a *bök*, hanem a *szűr* ige használatára jellemző a kiemelkedő gyakoriság, ahogyan azt a 4. táblázat adatai mutatják.

4. táblázat: A vizsgált igék előfordulási gyakorisága az N_1 *tűt* V (N_2 -*bA*) vonzatkeretben

N_1 <i>tűt</i> V (N_2 - <i>bA</i>)			
	'(be)juttat' (<i>szúr</i> _{tuI})	egységként metaforizálódo kifejezés	más típusú frazéma
<i>bök</i>	3	–	1
<i>szúr</i>	61	1	–
<i>dőf</i>	9	–	–

A gyakorisági adatokból látható, hogy a három kifejezés közül egyértelműen a *tűt szúr* N-*bA* tekinthető a leginkább konvencionálisnak.²² Emellett az eszközre utaló *tűt* tárgyi vonzattal együtt állva mindhárom ige jelentését ugyanaz az általános igei mozzanat ('(be)juttat') határozza meg. Ugyanakkor míg a *szúr* rendszerint tulajdonképpeni jelentésében fordul elő a szóban forgó kifejezésben, és (ennek megfelelően) semleges interpretációnak tekinthető, addig a *bök* és a *dőf* metaforikus jelentésének használatával a megnyilatkozó egyúttal értékeli is az adott valóság-összefüggéseket: a *bök* kis mozdulatra és (esetenként) hirtelenségre utal, a *dőf* pedig tipikusan durvaságot implicál, illetve egyfajta támadásként konstruálja meg nyelvileg a szűrési szituációt. Például:

- (14) *felvarrják a lötyögő gombokat; vécépapírt tesznek a zubbony bal zsebébe, fésűt a felső zsebbe, tűt böknek a sapkájukba, rá cernát tekernek; kitisztogatják körmük alól a koszt* (doc#716)
- (15) *eszébe sem jut, hogy nem kellene átszúrni a sebet, közvetlenül a vérző sebbe böki a tűt* (doc#2555)

²² Kutatásom során egyenes arányosságot feltételezek az egyes kifejezések konvencionizáltságának mértéke és gyakorisága között – szem előtt tartva ugyanakkor azt is, hogy a gyakoriság csupán egy a konvencionizáltság mértékének lehetséges mutatói közül, vagyis a két fogalom nem azonosítható egymással (vö. pl. Dogruöz – Gries 2012). A konvencionizálás és a gyakoriság fogalma közötti (lehetséges) összefüggéseket a jelen dolgozat keretében nincs mód részletesebben megvizsgálni.

- (16) *Vagy akkor van igazság, ha látjuk, hogy lekötözik a fickót, és **tűt döfnek a karjába?*** (doc#2339)
- (17) *Ty meg akarja ölni Kyle-t az injekciós tűvel, de Kyle-nak sikerül a férfi **alkarjába döfnie a tűt**, aki eszméletlenül elterül a földön.* (doc#2583)

4.2.3. Az N_1 kést V (N_2 -bA) vonzatkeret

Az 5. táblázat a vizsgált három igének az N_1 kést V (N_2 -bA) vonzatkeretben való előfordulásait tekinti át.

5. táblázat: A vizsgált igék előfordulási gyakorisága az N_1 kést V (N_2 -bA) vonzatkeretben

N_1 kést V (N_2 -bA)		
	'(sérülést okozva) behatol [vmely közegbe]' (<i>döf_{tul}</i>)	egységként metaforizálódó kifejezés
<i>bök</i>	2	–
<i>szúr</i>	49	25
<i>döf</i>	58	53

Ebben az esetben az igék nemcsak felcserélhetők egymással, hanem (az N_1 *tűt* V (N_2 -bA) vonzatkeretbeli előfordulásokhoz hasonlóan) egyúttal közeli szinonim viszony is kimutatható a jelentéseik között.

A tipikusan apró mozdulatokra, illetve kis intenzitásra utaló *bök* ritkán – mindössze kétszer – adatható a szóban forgó vonzatkeretben; ez az ige jellemzően nem fordul elő olyan kifejezésekben, amelyek durva, erőszakos folyamatokra vonatkoznak (vö. Hrenek 2023a).²³ A *szúr* jelentésrendszere ugyanakkor az intenzitás szempontjából nem specifikus – azaz nem tételezhető olyan jelentésmozzanat a jelentésrendszerében, amely

²³ Például a *vki tört* V *vkibe* típusú kifejezésekben mind a *szúr*, mind a *döf* ige előfordulhat, a *bök* azonban ekkor nem cserélhető fel az említett igékkel, mivel a konstrukció jelentésének inherens mozzanata az erőszakosságra, támadásra való utalás, és ez nem egyeztethető össze a kis mozdulatokkal, kis intenzitással asszociálódó *bök* jelentésrendszerével.

szoros összefüggésben állna a csökkent vagy éppen fokozott intenzitással (részletesebben ld. Hrenek 2023a) –, így nincs szemantikai akadálya annak, hogy egyes metaforikus jelentéseiben durva mozdulatokra, erőteljes, nagy intenzitással jellemezhető cselekvésekre vonatkozzon. A *dőf* tulajdonképpeni jelentésében fordul elő ezekben a kifejezésekben, semleges, autentikus módon interpretálva a szóban forgó folyamatot; jelentésének inhereus mozzanata a durvaságra, nagy intenzitásra, illetve a támadásra való utalás (vö. 4.1.).

Az 5. táblázatban összegzett gyakorisági adatok is ezeket a szemantikai összefüggéseket képezik le – szoros összefüggésben azzal, hogy a vizsgált vonzatkeretben egy támadásra alkalmas eszköz jelenik meg tárgyként, maga az igei kifejezés pedig (az illatípuszragos vonzattal együtt) tipikusan erőszakos cselekedetre utal.

Úgy tűnik tehát, hogy a gyakorisági adatokból levonható következtetések – legalábbis a kutatásba bevont esetekben – egybevágnak a kvalitatív szemantikai vizsgálat során kirajzolódó összefüggésekkel, illetve a komponenses jelentéselemzések eredményeivel. A funkcionális kognitív keretben folytatott korpuszvizsgálatok is azt mutatják, hogy a gyakorisági adatok alapján átfogó képet lehet adni az egyes szavak használatának, előfordulásainak jellegzetes mintázatairól is, vö. pl. Glynn – Fischer (eds) 2010; Glynn – Robinson (eds) 2014. Önmagukban, jelentéselemzés nélkül azonban a kvantitatív vizsgálatok jelen esetben nem alkalmasak a szemantikai viszonyok árnyalt feltárására, hiszen elfedhetik a gyakorisági mintázatok mögötti motivációkat, illetve a felcserélhetőség és a szinonímia jelensége közötti különbségeket.

5. Összegzés és kitekintés

Dolgozatomban egy esettanulmány keretében vizsgáltam három, egymással tulajdonképpeni jelentésében (is) szinonim ige, a *bök*, a *szúr* és a *dőf* jelentéseit, illetve szinonim jelentésviszonyait, elsősorban a szinonímia és a felcserélhetőség fogalma közötti lehetséges összefüggések feltárására fókuszálva.

Az adatok azt mutatják, hogy a három ige a tulajdonképpeni jelentés szintjén is közel áll egymáshoz, de tulajdonképpeni jelentéseik nem azonosak egymással, eltérő valóság-összefüggésekre vonatkoznak. Az igék jelentései közötti szinonim viszonyt ekkor egyrészt a szóban forgó jelentések releváns mozzanatainak hasonlósága, másrészt az igék azonos szintaktikai környezetben való felcserélhetősége alapozza meg.

Láthattuk ezenkívül, hogy ha egy tulajdonképpeni jelentésű ige ugyanazon szintaktikai környezetben felcserélhető a másik két igével (vagy azok

valamelyikével), akkor – legalábbis az általam vizsgált anyagban – ez utóbbiak a szóban forgó kifejezésben metaforikus jelentéseikben fordulnak elő, és eltérő módon interpretálják, más-más (észlelt) sajátosságai felől sarkítva konstruálják meg nyelvileg az ábrázolt jeleneteket. Ugyanakkor a felcserélhetőségnek is vannak korlátai: az egyes igék jelentésrendszerének bizonyos jelentésmozzanataai esetenként gátolhatják, illetve korlátozhatják a felcserélhetőséget.

Az elemzések során a felcserélhetőségnek alapvetően két esete vált körvonalazhatóvá. Az első esetben az igék felcserélhetők egymással egy adott vonzatkeretben, illetve szintaktikai környezetben, de eltérő valóság-összefüggésekre vonatkoznak, így a szóban forgó jelentéseik között csupán távoli szinonim viszony mutatható ki (pl. *vki oldalba bök* 'megérint' *vkít* vs. *vki oldalba döf* 'megsebesít' *vkít*). Megfigyelhető, hogy a három ige viszonyában ekkor a tulajdonképpeni jelentések kollokációhoz kötött gyakorisága a legmagasabb (*oldalba bök, tűt szúr; kést döf*) – feltehetően nem függetlenül attól, hogy a tulajdonképpeni jelentés autentikus interpretációnak tekinthető, azaz a tulajdonképpeni jelentésű igét alkalmazásba véve a megnyilatkozó nem valamely más folyamat analógiájára, illetve nem valamely specifikus mozzanatát vagy mozzanatait előtérbe állítva, hanem ebben az értelemben közvetlen és semleges módon teszi nyelvileg hozzáférhetővé a szóban forgó folyamatot (vö. Hrenek 2023b).

A felcserélhetőség második típusának esetében az adott szerkezet igei nemcsak felcserélhetők egymással, hanem egyúttal hasonló (vagy akár azonos) valóság-összefüggésekre is vonatkoznak – vagyis ekkor a felcserélhetőség és a közeli szinonímia jelensége szorosan összekapcsolódik egymással. Az elemzett anyagban ez az együttjárás azonban nem a szóban forgó igék tulajdonképpeni jelentéseinek viszonyában figyelhető meg, hanem azokban az esetekben, amikor valamely ige tulajdonképpeni jelentésében felcserélhetővé válik a szinonimakörbe tartozó másik igével egy metaforikus jelentésében (pl. *oldalba bök*_(tul) ~ *oldalba szúr*_(met) [pl. a könyökével]). A metaforikus jelentések azonban sajátos interpretációknak tekinthetők, és – ennek megfelelően – a metaforikus jelentésű igékre alacsony(abb) vagy sporadikus előfordulás jellemző a vizsgált esetekben.

Mindez egyúttal azt is mutatja, hogy a gyakoriság mint alapvetően kvantitatív szempont jól beilleszthető a dolgozatban felvázolt szemléleti keretbe, és kiegészítheti, megerősítheti, illetve akár pontosíthatja a kvalitatív szemantikai elemzések eredményeit, ilyen módon pedig hozzájárulhat ahhoz, hogy árnyaltabb képet kapjunk az igei szinonímia jelenségéről, valamint a felcserélhetőség és a szinonímia jelensége közötti kapcsolatáról.

Az itt bemutatott elemzések eredményeit figyelembe véve érdemes különbséget tenni a közeli szinonímia és a felcserélhetőség, valamint a távol(abb)i szinonímia és a felcserélhetőség viszonya között – kutatásom azonban elsősorban problémafelvető esettanulmányként értelmezhető, amelynek nem volt célja, hogy átfogó és kimerítő módon leírja az említett jelenségek összefüggéseit.

A két fogalom viszonyának szisztematikus, empirikus adatokra épülő tisztázása további kutatások tárgyát kell hogy képezze, és részletesebb elemzést igényel annak meghatározása is, hogy milyen szerepet játszhat a felcserélhetőség a prototipikus szinonímia fogalmának és a szinonímia típusainak, fokozatainak a körvonalazásában. Kérdés továbbá, hogyan alakul a szinonímia és a felcserélhetőség viszonya más vonzatkeretek esetében, a metaforikus jelentések szintjén vagy éppen más igéket, illetve más igei szinonimaköröket vizsgálva. Kérdésként merülhet fel ezenkívül az is, hogy – az itt felvázolt szemléleti keretben – milyen szerepet játszhat a gyakoriság a szemantikai közelség/távolság leírásában, hiszen a fent ismertetett eredmények alapján feltételezhető, hogy ez a szerep komplexebb annál, mint amit a tisztán (vagy legalábbis elsődlegesen) kvantitatív, korpuszvezérelt kutatások feltételeznek.

Források

- ÉKsz.¹ = Juhász József – Szőke István – O. Nagy Gábor – Kovalovszky Miklós (szerk.) (1972), Magyar értelmező kéziszótár. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- ÉKsz.² = Pusztai Ferenc (főszerk.) (2003), Magyar értelmező kéziszótár. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- ÉrtSz. = Bárczi Géza – Országh László (főszerk.) (1959–1962), A magyar nyelv értelmező szótára I–VII. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MNSZ2 = Magyar Nemzeti Szövegtár 2. <http://clara.nytud.hu/mnsz2-dev>
- Nszt. = Ittész Nóra (főszerk.) (2006–), A magyar nyelv nagyszótára I–. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- TESz. = Benkő Loránd (főszerk.) (1967–1976), A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III. Akadémiai Kiadó, Budapest.
<https://doi.org/10.3176/lu.1968.2.10>
- ÚESz. = Gerstner Károly (szerk.), (2011–2022), Új magyar etimológiai szótár – online kiadás. MTA Nyelvtudományi Intézet – ELKH Nyelvtudományi Kutatóközpont, Budapest. <https://uesz.nytud.hu/>

Irodalom

- Andor József (1998), A fogalmi keret, a szemantikai mező és a szinonimitás határvonalai. In: Geccsó Tamás – Spannraft Marcellina (szerk.), A szinonimitásról. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 7–19.
- Cruse, D. Alan (1986), *Lexical semantics*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Dąbrowska, Ewa – Divjak, Dagmar S. (eds) (2015), *Handbook of cognitive linguistics*. De Gruyter Mouton, Berlin – Boston.
<https://doi.org/10.1080/07268602.2018.1507420>
- Dancygier, Barbara (ed.) (2017), *The Cambridge handbook of cognitive linguistics*. Cambridge University Press, Cambridge.
<https://doi.org/10.1017/9781316339732>
- Divjak, Dagmar (2006), Ways of intending. Delineating and structuring near-synonyms. In: Gries, Stefan Th. – Stefanowitsch, Anatol (eds), *Corpora in Cognitive linguistics. Corpus-based approaches to syntax and lexis*. De Gruyter Mouton, Berlin – New York. 19–56.
<https://doi.org/10.1515/9783110197709.19>
- Dogruöz, A. Seza – Gries, Stefan Th. (2012), Spread of on-going changes in an immigrant language. *Turkish in the Netherlands. Review of Cognitive Linguistics* 10/2: 401–26. <https://doi.org/10.1075/rcl.10.2.07sez>
- Geeraerts, Dirk – Cuyckens, Hubert (eds) (2007), *The Oxford handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford University Press, Oxford.
<https://doi.org/10.1017/s0022226709005775>
- Glynn, Dylan (2010), Synonymy, lexical fields, and grammatical constructions. A study in usage-based cognitive semantics. In: Schmid, Hans-Jörg – Handle, Susanne (eds), *Cognitive foundations of linguistic usage patterns*. De Gruyter Mouton, Berlin – New York. 89–118. <https://doi.org/10.1515/9783110216035.89>
- Glynn, Dylan (2014), Polysemy and synonymy. Cognitive theory and corpus method. In: Glynn, Dylan – Robinson, Justyna A. (eds), *Corpus methods for semantics. Quantitative studies in polysemy and synonymy*. John Benjamins, Amsterdam – Philadelphia. 7–38. <https://doi.org/10.1075/hcp.43.01gly>
- Glynn, Dylan – Fischer, Kerstin (eds) (2010), *Quantitative methods in cognitive semantics. Corpus-driven approaches*. De Gruyter Mouton, Berlin – New York. <https://doi.org/10.1515/9783110226423>
- Glynn, Dylan – Robinson, Justyna A. (eds) (2014), *Corpus methods for semantics. Quantitative studies in polysemy and synonymy*. John Benjamins, Amsterdam – Philadelphia. <https://doi.org/10.1075/hcp.43>
- Gries, Stefan Th. (2015), Polysemy. In: Dąbrowska, Ewa – Divjak, Dagmar S. (eds), *Handbook of Cognitive Linguistics*. De Gruyter Mouton, Berlin – Boston. 472–490. <https://doi.org/10.1515/9783110292022-023>
- Horváth Katalin (1996), Hogyan bővülnek a szinonimasorok? A polisziémia és a szinonímia összefüggéséről. *Magyar Nyelv* 92: 325–331.
- Horváth Katalin (2001), Metafora – metonímia. In: Kemény Gábor (szerk.), *A metafora grammatikája és stilisztikája*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 108–113.

- Hrenek Éva (2023a), Igei poliszémia és igei szinonímia. Doktori disszertáció. Kézirat. ELTE, Budapest. <https://doi.org/10.15476/ELTE.2023.188>
- Hrenek Éva (2023b), A tulajdonképpeni (elsődleges) jelentés fogalmának újra-definiálása. *Nyelvtudományi Közlemények* 119: 109–143. <https://doi.org/10.15776/NyK.2023.119.4>
- Janda, Laura A. – Solovyev, Valery D. (2009), What constructional profiles reveal about synonymy. A case study of Russian words for *sadness* and *happiness*. *Cognitive Linguistics* 20/2: 367–393. <https://doi.org/10.1515/COGL.2009.018>
- Kállay Géza (2016), Zsilka János és a jelentés elméletei. In: Ladányi Mária – Hrenek Éva (szerk.), *A szerves-dialektikus nyelvelmélet és hatásai. Tanulmánykötet Zsilka János professzor (1930–1999) tiszteletére*. ELTE BTK Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, Budapest. 19–31.
- Ladányi Mária (1993), Az *eszik* ige és szinonimái. Általános mozzanatok szerepe a metaforizációban és a szinonimitásban. In: Hadas Emese (szerk.), *A metaforikus és a hipotetikus jelentés további konkretizációja. A „Nyelvi mozgásformák dialektikája” kutatócsoport munkái 10*. ELTE BTK Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, Budapest. 13–41.
- Ladányi Mária (1994), Szerkezetek metaforizációja – állandósult szerkezetek jelentéstípusai. In: Kelemen Sándor (szerk.), *Allegória. A „Nyelvi mozgásformák dialektikája” kutatócsoport munkái 11*. ELTE BTK Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, Budapest. 19–36.
- Ladányi Mária (1997), *A szerves-dialektikus nyelvelmélet*. Eredeti megjelenés: *Palimpszeszt* 1997/3. (március–április). Jelenlegi elérhetősége: <http://alknyelv.elte.hu/szerves.pdf>
- Ladányi Mária (1998), Jelentésváltozás és grammatikalizáció – kognitív és szerves nyelvelméleti keretben. *Magyar Nyelv* 94: 407–423.
- Ladányi Mária – Tolcsvai Nagy Gábor (2008), Funkcionális nyelvészet. In: Tolcsvai Nagy Gábor – Ladányi Mária (szerk.), *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXII. Tanulmányok a funkcionális nyelvészet köréből*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 17–58.
- Lakoff, George (1987), *Women, fire, and dangerous things. What categories reveal about the mind*. University of Chicago Press, London. <https://doi.org/10.1017/s0142716400009061>
- Langacker, Ronald W. (1987), *Foundations of cognitive grammar 1. Theoretical prerequisites*. Stanford University Press, Stanford. <https://doi.org/10.1017/s0008413100021265>
- Lyons, John (1995), *Linguistic semantics*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Murphy, Lynne (2003), Synonymy and similarity. In: *Semantic relations and the lexicon. Antonymy, synonymy, and other paradigms*. Cambridge University Press, Cambridge. 133–169. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511486494.005>

- NyMDK. 1–11. = A „Nyelvi mozgásformák dialektikája” kutatócsoport munkái 1–11. ELTE BTK Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, Budapest. 1982–1994.
- Panther, Klaus-Uwe – Thornburg, Linda L. – Barcelona, Antonio (eds) (2009), Metonymy and metaphor in grammar. John Benjamins, Amsterdam – New York. <https://doi.org/10.1075/hcp.25>
- Ruzsiczky Éva (1978), Bevezetés. In: O. Nagy Gábor – Ruzsiczky Éva, Magyar szinonimaszótár. Akadémiai Kiadó, Budapest. 5–9.
- Sass Bálint (2018), Mazsola – mindenkinek. In: Vincze Veronika (szerk.), XIV. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia. Szegedi Tudományegyetem Informatikai Intézet, Szeged. 16–24.
- Simon Gábor – Bajzát Tímea – Ballagó Júlia – Havasi Zsuzsanna – Roskó Mira – Szlávič Eszter (2019), Metaforaazonosítás magyar nyelvű szövegekben: egy módszer adaptálásáról. Magyar Nyelvőr 143/2: 223–247.
- Steen, Gerard J. (2007), Finding metaphor in grammar and usage. A methodological analysis of theory and research. John Benjamins, Amsterdam – Philadelphia. <https://doi.org/10.1075/celcr.10>
- Steen, Gerard J. – Biernacka, Ewa – Dorst, Aletta G. – Kaal, Anna A. – López-Rodríguez, Clara I. – Pasma, Tryntje (2010), Pragglegaz in practice. Finding metaphorically used words in natural discourse. In: Low, Graham – Todd, Zazie – Deignan, Alice – Cameron, Lynne (eds), Researching and applying metaphor in the real world. John Benjamins, Amsterdam – Philadelphia. 165–184. <https://doi.org/10.1075/hcp.26.11ste>
- Tátrai Szilárd (2017), Pragmatika. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.), Nyelvtan. Osiris Kiadó, Budapest. 899–1058. <https://doi.org/10.14232/jeny.2018.1.8>
- Tátrai Szilárd (2021), Nézőpont kérdése. A konstruálás pragmatikai vonatkozásairól. Argumentum 17: 532–550. <https://doi.org/10.34103/argumentum/2021/27>
- Tognini-Bonelli, Elena (2001), Corpus linguistics at work. John Benjamins, Amsterdam – Philadelphia.
- Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) (2017), Nyelvtan. Osiris Kiadó, Budapest.
- Tyler, Andrea – Evans, Vyvyan (2001), Reconsidering prepositional polysemy networks: the case of *over*. Language 77/4: 724–765. <https://doi.org/10.1353/lan.2001.0250>
- Verschueren, Jef (1995), Pragmatic perspective. In: Verschueren, Jef – Östman, Jan-Ola – Blommaert, Jan (eds), Handbook of pragmatics. John Benjamins, Amsterdam – Philadelphia. 1–19. <https://doi.org/10.1075/hop.m>
- Verschueren, Jef (1999), Understanding pragmatics. Arnold, London – New York – Sydney – Auckland.
- Xu, Wen – Taylor, John R. (eds) (2021), The Routledge handbook of Cognitive Linguistics. Routledge, London – New York. <https://doi.org/10.4324/9781351034708>
- Zsilka János (1975), A jelentés szerkezete. (A jelentés-mozgás egysége.) Akadémiai Kiadó, Budapest.

-
- Zsilka János (1978a), Jelentés-integráció. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Zsilka János (1978b), Válasz Bakos Ferencnek. Nyelvtudományi Közlemények 80: 447–462.
- Zsilka János (1982), De constructione. Történet és állapot egysége a nyelvben. Akadémiai Kiadó, Budapest.